

Економічний аспект сталого розвитку в контексті відтворення земельних ресурсів Карпатського макрорегіону

*М. В. Щурик,
доктор економічних наук,
проректор з наукової роботи,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького*

Економічна ефективність відтворення земельних ресурсів в умовах формування ринкової моделі в Карпатському макрорегіоні значною мірою залежить від розробки та запровадження спільних заходів, спрямованих на розв'язання зазначеної проблеми. В аграрному секторі досліджуваного макрорегіону не вироблено стратегії ведення земельного господарства, яка відповідала б засадам сталого розвитку.

Значна частина вчених тісно пов'язує відтворення земельних ресурсів, визначення перспективи та вироблення стратегії і тактики розвитку аграрного сектору з концепцією сталого розвитку. У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН, на якій була прийнята стратегія майбутнього співіснування та розвитку соціуму й природи. Учасники конференції прийняли програмний документ "Порядок денний на XXI століття", який вимагав обов'язкового дотримання економічних, екологічних та соціальних вимог під час визначення майбутнього розвитку людства [8]. Сталий розвиток, на думку окремих вчених, – це розвиток без зростання, тобто без виходу ресурсопотоку за поріг регенеративних та поглинаючих можливостей довкілля. Його межею є достатнє, а не максимальне багатство на одну особу [6, с. 85]. Саме поняття "сталий розвиток" було введено на 42-й сесії ООН (1987 р.) у доповіді комісії "Наше спільне майбутнє". Воно тлумачиться як задоволення раціональних потреб теперішнього та майбутнього поколінь людства.

Концепція сталого розвитку сільськогосподарського сектору економіки в цілому та відтворення земельних ресурсів зокрема, відповідно до програмного документа Ріо-92, має забезпечити розв'язання триєдиного завдання: економічного, екологічного та соціального, значущість та важливість кожного з яких важко переоцінити. Це стосується підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів, достатньої забезпеченості заходів поліпшення, збереження та охорони земель. Причому розв'язання економічних і екологічних складових процесу відтворення земельних угідь має обов'язково органічно поєднуватися з соціальним пакетом. Сталий розвиток як збалансована взаємодія людини, суспільства та природи повинен бути соціально орієнтованим, спрямованим на формування розумних потреб людини, у зв'язку з чим реалізація його принципів передбачає коригування шкали життєвих цінностей у бік зростання моральних і духовних компонентів [4, с. 23]. Таким чином, концепція сталого розвитку не означає у прямому розумінні сталість, непорушність, а є динамічною категорією, що спрямовується на постійний пошук способів удосконалення всіх її складових усіма

учасниками цього процесу. З метою забезпечення стійкості природного капіталу, що є важливою передумовою екологічно збалансованої економіки, необхідно проводити інтернаціоналізацію зовнішніх екологічних та соціальних витрат на національному рівні [7, с. 239].

Запровадження концепції сталого розвитку в Україні (та Карпатському макрорегіоні зокрема) потребує також переосмислення соціумом цінностей, які мають спрямовуватися на гармонійне поєднання раціональних потреб і можливостей природного відтворювального процесу. Йдеться про сприйняття системи цінностей, у якій економічна ефективність вимірюється за соціальними потребами всіх людей на планеті, а не лише відповідно до бажань певних індивідів [3, с. 67].

Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених з проблем переведення аграрного сектору на модель сталого розвитку стосуються багатьох його аспектів. Насамперед, це забезпеченість стабільного економічного розвитку, поліпшення екологічних складових відтворення, розв'язання проблем яких в останні десятиріччя значно ускладнилося, покращання рівня життя населення тощо. Разом з тим, у регіональному вимірі економічний аспект сталого розвитку через призму відтворення земельних ресурсів нині не є достатньо дослідженим і тому потребує додаткових наукових пошуків. Саме регіони, макрорегіони є тими структурами, завдяки яким забезпечується реалізація теоретичних і практичних засад сталого розвитку аграрно-промислового комплексу (далі – АПК) в цілому та земельних ресурсів зокрема.

Метою статті є: дослідити та оцінити стан і рівень використання, поліпшення, збереження й охорони земель у сільськогосподарському секторі Карпатського макрорегіону на основі розв'язання економічних завдань.

Оцінюючи найважливіші компоненти, завдяки яким забезпечується запровадження моделі сталого розвитку на макро-, мезо- та мікрорівнях, зазначимо, що однією з них є земельні ресурси аграрного сектору економіки. Саме вони акумулюють у собі можливості та резерви розв'язання зазначеного вище триєдиного завдання, складові якого пов'язані з економікою, екологією та соціальним захистом сільських мешканців. Кожна з указаних складових сталого розвитку відтворення земель характеризується за допомогою системи показників, використання та аналіз яких засвідчує достатність врахування цих елементів або навпаки. Слід зазначити, що недооцінка лише однієї частини триєдиного завдання може спричинити ланцюгову реакцію та призведе до негативних змін

інших. Тому вченими найчастіше оцінюється характер та рівень сталого розвитку за допомогою системи показників, які органічно пов'язані між собою. На сучасному етапі найбільш коректним є сприйняття простору у тривимірній системі координат "екологія", "економіка", "соціум", коли якісним напрямом руху є сталий розвиток [10, с. 142]. Ми повністю поділяємо думку вчених стосовно інструментарію оцінки сталого розвитку. Разом з тим, зважаючи на те, що домінуючим, мотиваційним напрямом використання земельних ресурсів аграрного сектору є задоволення насамперед економічних проблем, зупинимося на характеристичі економічного аспекту сталого розвитку. По-перше, охарактеризуємо запровадження моделі сталого розвитку в аграрному секторі Карпатського макрорегіону через основні вимоги та критерії, що стосуються відтворення земельних ресурсів. Узагалі потреба сталого агрогосподарювання задекларована у Державній цільовій програмі українського села на період до 2015 року, де зазначено: "Розробити проект Національного кодексу сталого агрогосподарювання, забезпечити впровадження базових агроекологічних вимог і стандартів та контролю за їх дотриманням як умови надання товаровиробникам бюджетної підтримки" [5, с. 21]. Оцінка рівня переведення відтворення земельних ресурсів АПК Карпатського макрорегіону на засади сталого розвитку свідчить про відсутність адекватних заходів, спрямованих на запровадження зазначеної моделі, що проявляється у відсутності як досконало опрацьованої національної програми, так і адекватного усвідомлення концепції, сутності завдань і невідкладної потреби їх реалізації. У багатьох державах світу така програма розроблена для кожного населеного пункту, кожної громади, в її реалізації беруть участь наукові установи, місцеві органи влади й громадськість. На жаль, в Україні ми не маємо жодного прикладу її системного функціонування [2, с. 12]. Таким чином, перехід до економічної моделі сталого розвитку у сфері відтворення земельних ресурсів аграрного сектору потребує, в першу чергу, розробки та запровадження конкретних заходів, які б визначали місце, роль, завдання кожного з учасників земельних відносин у єдиному відтворювальному процесі.

Зрозуміло, що визначальною при цьому є економічна складова сталого розвитку, оскільки завдяки їй можуть бути розв'язані екологічні та соціальні завдання. Саме економічні інтереси спонукають суспільство до дій, що впливають на стан екології. Результативність економічного аспекту сталого розвитку значною мірою впливає також на розв'язання соціальних проблем. Таким чином, від того, як будуть вирішуватись економічні проблеми відтворення, залежить розв'язання двох інших завдань. Триєдиний вимір результативності сталого розвитку потребує, перш за все, запровадження комплексної, збалансованої моделі відтворення, в основу якої слід не лише покласти потенційні можливості економічного зростання, а й зробити цей процес раціональним, не порушуючи при цьому екологічні та соціальні стандарти.

Інакше кажучи, економічна складова запровадження сталого розвитку має бути зорієнтована не на безмежне нарощування виробництва сільськогосподарської продукції завдяки використанню та залученню в сільськогосподарський обіг нових земельних угідь, а на забезпечення належного рівня їх охорони, збереження та поліпшення. Мова йде про формування економічних цінностей, що базуються на нових науково обґрунтованих потребах і нормативах та спрямовуються на оптимізацію, раціональне балансування екології відтворення земельних ресурсів, забезпечення соціального захисту населення.

Одним із найбільш складних завдань підвищення економічної ефективності відтворення земельних ресурсів з позицій сталого розвитку є визначення участі та ролі в цьому процесі держави, конкретного регіону, населеного пункту, кожного сільського мешканця. Відсутність програми чітких дій та невизначеність завдань для кожного учасника процесу є основними причинами їх індиферентності до запровадження вимог сталого розвитку в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Вважаємо, що в основу розробки загальнонаціональної концепції сталого розвитку має бути покладена стратегія відтворення земельних ресурсів аграрного сектору. Підґрунтям останньої є ідеології балансу інтересів поколінь у рамках парадигми, що диктує справедливий (не хижацький) розподіл обмежених природних ресурсів, які виступають у формі природних благ [1, с. 10].

Зазначимо, що перехід на основоутворюючі принципи сталого розвитку означає забезпечення рівного і стабільного права кожного індивіда на отримання належної йому частки без завдання шкоди екології та соціуму, виходячи з наявних природних (земельних) ресурсів. Інакше кажучи, запровадження сталого розвитку повинно забезпечити однакові права кожного індивіда без виходу ресурсопотоку за межі регенеративних можливостей землі.

Сталий розвиток шляхом забезпечення заходів охорони, поліпшення та збереження земель потребує використання наукового інструментарію для його запровадження. Мова йде про залучення висококваліфікованих наукових кадрів, практичних працівників до розробки стратегії відтворення земельних ресурсів. Використання наукового потенціалу дасть можливість сформувати реально функціонуючу модель сталого розвитку в межах держави, регіону, визначивши при цьому роль та участь усіх задіяних структур у цьому процесі.

Заходи з переведення процесу відтворення земельних ресурсів на засади сталого розвитку мають ініціювати відповідні державні структури та органи місцевого самоврядування. Саме ними повинна бути розроблена концепція переходу, його організація, фінансування, доведення до безпосередніх виконавців відповідних нормативів, законодавче забезпечення цього процесу тощо. Перелік зобов'язань зазначених структур можна розширити або, навпаки, обмежити. Все залежить від того, наскільки вони регулюються у часі, просторі, за методами запровадження тощо.

Зокрема, черговий сплеск дискусій про шляхи забезпечення сталого економічного зростання в Україні на інноваційно-інвестиційній основі сприяв активізації пропозицій щодо необхідності посилення впливу держави на економіку [9, с. 20]. Таким чином, роль держави у запровадженні сталого розвитку в цілому та відтворенні земельних ресурсів зокрема є визначальною та динамічною. При цьому, на нашу думку, важливими є зацікавленість, усвідомлення державними чиновниками потреби переведення відтворення земель АПК на засади сталого розвитку.

Успішна організація заходів сталого розвитку значною мірою залежатиме від участі у цьому процесі окремих регіонів, сільських населених пунктів, оскільки саме вони забезпечують практичну реалізацію засад трансформації земельних відносин.

Запровадження моделі сталого економічного розвитку в Карпатському макрорегіоні потребує, перш за все, проведення генеральної інвентаризації земель у розрізі всіх видів угідь, користувачів та власників. Переоблік мають зробити щодо усіх земельних угідь, незалежно від їх використання, залученості в господарський обіг, оскільки значна частина з них нині пустує. Інвентаризація дасть можливість одержати об'єктивну інформацію щодо площ земельних угідь, їх складу й структури, продуктивності, здатності до продукування сільськогосподарської продукції, заміщеності та забрудненості тощо.

Отримані результати інвентаризації земельного фонду АПК необхідно синтезувати та проаналізувати щодо доцільності та придатності для використання земель в аспекті економічної складової ефективності сталого розвитку. Водночас слід врахувати екологічний стан земельних ресурсів, а також потенційні можливості вирішення соціальних проблем, оскільки не всі землі, що були залучені в сільськогосподарський обіг у дореформений період, нині доцільно використовувати. Такий захід потребує розробки відповідних оцінювальних критеріїв, що слугуватимуть встановленню суспільної необхідності використання того чи іншого земельного угіддя, лісової ділянки, водного ресурсу.

Дослідження нинішнього стану земель в аграрному секторі Карпатського макрорегіону засвідчує, що значна частина угідь не виправдано залучена в сільськогосподарський обіг, оскільки за природними властивостями, продуктивністю, рельєфом, конфігурацією, просторовим розміщенням та іншими чинниками не є придатною для цього. Тому слід відмовитися від екстенсивної моделі використання земельних ресурсів з метою вирішення економічних завдань. Питання щодо економічної складової відтворення земельних ресурсів, відповідно до вимог сталого розвитку, мають розв'язуватися шляхом імплементації інноваційного продукту в процес збереження, поліпшення та охорони земель. Також слід запровадити заходи щодо нарізання сівозмін, зменшення розораності сільськогосподарських угідь, довівши її рівень до 25–30%, збільшити площі для виробництва кормів, багаторічних насаджень тощо. Природоресурсний

потенціал аграрного сектору Карпатського макрорегіону засвідчує необхідність переорієнтації галузі на виробництво тваринницької продукції.

Запровадження інновацій у процес відтворення земельних ресурсів, згідно з вимогами сталого економічного розвитку, є складним процесом, оскільки не кожний інноваційний продукт аграрного призначення може бути диверсифікований для потреб аграрного сектору. Насамперед, це стосується швидкого впровадження продуктів генної інженерії, що потребує виваженого підходу, оскільки наслідки їх вживання нині залишаються ще недостатньо дослідженими. Тому інновації для потреб відтворення земельних ресурсів мають бути регульовані та спрямовуватися, в першу чергу, на розвиток органічного землеробства, поліпшення складу і структури ґрунтів, нейтралізацію кислотності, зменшення заміщеності та забруднення земель, доведення якісних характеристик сільськогосподарської продукції до рівня країн ЄС. Це неповний перелік шляхів запровадження досягнень науки і техніки, спрямованих на забезпечення економічної складової сталого розвитку в процесі використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів аграрного сектору.

Реалізація економічних вимог відтворення земельних ресурсів у Карпатському макрорегіоні, відповідно до програмного документа Ріо-92, нині гальмується також недостатнім розвитком відносин власності на землю. Наразі найбільшими користувачами й власниками угідь у макрорегіоні є домогосподарства, частка площ яких за період 2000–2005 рр. в окремих областях значно зросла (табл. 1, розраховано на основі даних Івано-Франківського обласного управління сільського господарства).

Зокрема, в Івано-Франківській області спостерігаємо зростання з 62,3% до 78,3%, у Закарпатській – з 62,7% до 84,1%, у Львівській – з 56,8% до 75,7%, у Чернівецькій – з 47,8% до 71,7%. Водночас частка площ земельних угідь сільськогосподарських підприємств зменшилася з 37,3% до 15,9% у Закарпатській, з 37,7% до 21,7% – в Івано-Франківській, з 43,2% до 24,3% – у Львівській і з 52,2% до 28,3% – у Чернівецькій областях. Для порівняння: в цілому по Україні питома вага земельних угідь сільськогосподарських підприємств у 2005 році становила 51,3% проти 77,8% у 2000 році.

Значне зростання площ землі у домогосподарствах відбулося завдяки подрібненню цілісних земельних масивів сільгоспідприємств шляхом роздержавлення, паювання та приватизації. Інакше кажучи, дрібне приватне земельне господарство було утворене завдяки ліквідації та зменшенню кількості колгоспів та радгоспів (табл. 2, розраховано на основі даних Івано-Франківського обласного управління сільського господарства).

Негативна динаміка земельних угідь сільгоспідприємств не може позитивно впливати на імплементацію моделі сталого розвитку, оскільки значно простіше управляти організованими агроформуваннями, аніж величезною кількістю дрібних селянських госпо-

Динаміка площ сільськогосподарських угідь Карпатського макрорегіону за категоріями землекористувачів і власників землі

(тис. га)

Області	2000			2004			2005		
	Усього с/г угідь	у тому числі		Усього с/г угідь	у тому числі		Усього с/г угідь	у тому числі	
		с/г підприємства	господарства населення		с/г підприємства	господарства населення		с/г підприємства	господарства населення
Закарпатська	433,4	161,8	271,6	416,7	70,8	345,9	413,8	65,8	348,0
Івано-Франківська	524,4	197,7	326,7	501,2	118,4	382,8	498,9	108,4	390,5
Львівська	1131,9	489,1	642,8	1061,6	306,6	755,0	1054,3	256,7	797,6
Чернівецька	458,6	239,4	219,2	457,7	161,2	296,5	454,0	128,7	325,3
Разом по макрорегіону	2548,4	1088,0	1460,3	2437,2	657,0	1780,2	2421,0	559,6	1861,4

дарств. Насамперед, це стосується забезпечення заходів контролю за використанням, поліпшенням, збереженням та охороною земель, водних і лісових ресурсів.

У теперішній час використання природних ресурсів у аграрному секторі економіки в Карпатському макрорегіоні свідчить про деструктивне ведення земельного господарства, що проявляється у продовженні практики екстенсивного та виснажливого використання земель з метою досягнення економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності. При цьому, як правило, до уваги не береться потреба дотримання екологічних вимог, належного розв'язання соціальних завдань, які містить програмний документ Ріо-92. Можна констатувати, що земельна реформа, лейтмотивом якої було роздержавлення, паювання та приватизація раніше цілісних земельних фондів сільськогосподарських підприємств, пошук справжнього господаря, ефективного власника земель, спрацювала навпаки, оскільки сформовані нині земельні відносини не відповідають вимогам ринкової моделі відтворення земельних ресурсів. Ринкові гасла, що мали місце під час проведення земельної реформи, не наблизили запровадження ринкової моделі в аграрний сектор досліджуваного макрорегіону. Очевидним є те, що популізм при вирішенні економічних, екологічних та соціальних проблем в аграрному секторі економіки не сприятиме переходу на основоутворюючу модель сталого розвитку, яка забезпечуватиме розв'язання економічних завдань відтворення земельних ресурсів.

Дрібноземелля, недосконалість приватизації земель господарствами селян, на наше переконання, є нині одним із найважливіших чинників, що гальмує можливості сталого розвитку. Вважаємо, що запровадженню відтворення земельних ресурсів аграрного сектору досліджуваного макрорегіону мають передувати заходи з формування агрогосподарств, які б зуміли налагодити ведення земельного господарства,

відтворення земельних ресурсів відповідно до законів ринкової економіки, забезпечуючи при цьому належне розв'язання триєдиного завдання сталого розвитку. Перш за все, це стосується створення державних і корпоративних сільськогосподарських підприємств, а також колективних господарств. Підкреслимо, що мова не йде про відновлення агропідприємств, які функціонували в аграрному секторі Карпатського макрорегіону в період командно-адміністративної системи. Основним призначенням новостворених аграрних підприємств має стати:

- забезпечення якісно нового підходу до земельних ресурсів, який би уможливив підвищення їх економічної ефективності відтворення;
- комплексне вирішення проблем економічного, екологічного і соціального напрямів відтворення;
- створення умов для запровадження якісно нових засад контролю, а також реалізації державної аграрної політики;
- забезпечення передумов охорони, збереження та поліпшення земельних ресурсів;
- перегляд доцільності подальшого розвитку багатьох низькоефективних домогосподарств, зокрема щодо приватизації ними земельних паїв, дотримання встановлених екологічних вимог тощо.

Запровадження новітньої організації відтворення земельних угідь в аграрному секторі Карпатського макрорегіону потребує проведення радикальних заходів, однак альтернативи переведення процесу відтворення земельних ресурсів на засади сталого економічного розвитку не існує.

На основі викладеного вище можна зробити такі висновки. Організація сучасного земельного господарства на мікро-, мезо- та макрорівнях органічно пов'язана з процесом відтворення земель. Нині цей процес потребує спільних зусиль світової спільноти

Таблиця 2

Кількість користувачів і власників землі в аграрному секторі Карпатського макрорегіону станом на 01.01.2006 р.

Території	Усього сільсько-господарських підприємств (включаючи фермерські господарства)		У тому числі				Із загальної кількості недержавних підприємств							
			державних		недержавних		колективні сільсько-господарські підприємства		сільсько-господарські кооперативи		сільсько-господарські товариства		фермерські господарства	
	наявність	+,- до 01.01.2005 р.	наявність	+,- до 01.01.2005 р.	наявність	+,- до 01.01.2005 р.	наявність	+,- до 01.01.2005 р.	наявність	+,- до 01.01.2005 р.	наявність	+,- до 01.01.2005 р.	наявність	+,- до 01.01.2005 р.
Закарпатська обл.	1853	66	75	0	1778	66	114	0	5	-1	126	-6	1563	58
Івано-Франківська обл.	1031	-174	47	-11	984	-163	8	-3	56	-8	106	-10	619	-137
Львівська обл.	1978	-67	124	-3	1854	-64	153	-13	14	-2	306	-46	1201	-8
Чернівецька обл.	1016	-40	41	-1	975	-39	-	-	46	-8	165	-7	628	-22
Разом по макрорегіону	5878	-215	287	-15	5591	-200	175	-16	121	-19	703	-69	4011	-109
По Україні	67148	-625	2410	-70	64738	-555	575	-95	1838	-195	8665	-387	46592	305

щодо розв'язання триєдиного завдання, яке охоплює економічні, екологічні та соціальні проблеми. Особливо важлива роль при вирішенні економічних завдань відводиться відтворенню земельних ресурсів аграрного сектору економіки, що слугують базисом, основою суспільного розвитку нинішніх та майбутніх поколінь. З метою координації спільних зусиль з організації земельного господарства, відповідно до критеріїв розвитку без додаткового залучення та розширення ресурсів, у 1992 р. в Ріо-де Жанейро конференцією ООН була прийнята стратегія, програмний документ майбутнього розвитку суспільства та природи.

Важливе місце у реалізації засад та принципів сталого розвитку відведено регіонам, що забезпечують практичне розв'язання зазначених проблем. Мотивацією відтворювального процесу у сільському господарстві є необхідність розв'язання економічних потреб суспільства з огляду на важливість екологічної та соціальної складових розвитку.

Оцінка запровадження моделі сталого економічного розвитку в процес відтворення земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрорегіону свідчить про відсутність загальнонаціональної визначеності щодо організації земельного господарства на засадах, розроблених світовою спільнотою, і відповідно – програми практичних заходів. Нині кожний суб'єкт господарювання вирішує економічні пробле-

ми як правило самостійно, на власний розсуд. Щодо екологічних та соціальних проблем, то їх розв'язання в більшості випадків ігнорується або залишається поза увагою учасників відтворення земельних угідь.

Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрорегіону, відповідно до програмного документа Ріо-92, потребує наявності певних передумов. Насамперед, це стосується розробки макрорегіональної концепції, що передбачає не лише необхідність реалізації кожним учасником земельних відносин власних економічних інтересів, а й обов'язковість дотримання екологічних вимог, розв'язання соціальних проблем. Наступним кроком є подолання існуючого нині інформаційного вакууму щодо критеріїв, стандартів, вимог відтворення земельних ресурсів в аспекті сталого розвитку. Запровадження цих критеріїв має стати предметом уваги на макро-, мезо- та мікрорівні, в межах кожного регіону, населеного пункту, суб'єкта володіння та користування землею. Крім того, формування якісно нових підходів до відтворення земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону потребує проведення заходів у зв'язку зі створенням сільськогосподарських підприємств ринкового типу, фінансові, ресурсні та інші можливості яких є значно вищими, ніж у домогосподарств, що забезпечить успішну реалізацію не лише економічних, а й екологічних, соціальних та інших важливих складових відтворення.

Список використаних джерел

1. Василенко В. Методологія економічної діагностики регіонів // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 4—17.
2. Голубець М. А. Фундаментальні питання регіональної політики сталого розвитку / М. А. Голубець // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна економіка сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації : [зб. наук. праць]. — Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. — Вип. 5 (XXXVI). — С. 12.
3. Девуїст Д. Измерение и оценка устойчивого развития на локальном уровне / Д. Девуїст // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організації виробництва. — 2002. — № 1—2. — С. 63—75.
4. Дейнеко Л. В. Сталість економічного розвитку за умов суспільних трансформацій / Л. В. Дейнеко, Є. В. Хлобистов // Регіональна економіка. — 2005. — № 4. — С. 73—79.
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 3—57.
6. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 82—90.
7. Павлішук О. Принципи сталого розвитку лісового господарства України / О. Павлішук // Регіональна економіка. — 2005. — № 1. — С. 233—244.
8. Програма дій “Порядок денний на ХХІ ст.”: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро / Наук.-експ. рада ПРООН; Агентство США з міжнародного розвитку; Дім Свободи; Ін-т сталого розвитку. — К.: Інтелсфера, 2000. — 360 с.
9. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її використання в Україні / А. Соколовська // Економіка України. — 2008. — № 3. — С. 20—23.
10. Хлобистов Є. В. / Є. В. Хлобистов, Л. В. Шарапова, О. М. Кобзар. Просторовий розвиток екологічно небезпечної діяльності та ризик виникнення надзвичайних ситуацій // Регіональна економіка. — 2007. — № 4. — С. 141—148.